

**UYGULAMA NEDENLERİ VE FONKSİYONLARI BAKIMINDAN  
TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ERKEN DEVİRLERİNDE BAZI SPOR TİF  
AKTİVİTELERİN GÖRÜNÜMÜ**

İbrahim YILDIRAN\*

**ÖZET**

*Tarihi süreç içerisinde sportif aktivitelerin çok çeşitli nedenlerle uygulandığı, birey ve toplum açısından da değişik fonksiyonları yerine getirdiği bilinmektedir. Bu çalışma, erken devir Türk Kültür çevrelerinde yaygınlığı belgelenebildi avcılık, binicilik, okçuluk, güreş, futbol ve kayak gibi aktivitelerin uygulanmasına zemin hazırlayan motivasyonel nedenleri ve uygulama sonucu elde edilen kazanımlar anlamında fonksiyonlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Eski Türk sportif aktivitelerinde ritüel kökenli uygulamalarla birlikte, ekonomik, askeri, sosyal ve pedagojik motifler ön plana çıkmaktadır. Uygulanma nedeni ne olursa olsun, bu aktiviteler, genel hareket formasyonu kazandırmak, fiziksel, zihinsel ve sosyal nitelikleri geliştirmek, sosyalleşme sürecine katkıda bulunmak, sağlıklı kalmak, eğlenme ve yarışma duygularını tatmin etmek gibi fonksiyonları yerine getirmiştir.*

**Anahtar Kelimeler:** Eski Türk Kültürü, sportif aktiviteler, motif, fonksiyon

**VIEW OF SOME SPORTING ACTIVITIES IN OLD TURKISH  
CULTURE IN TERMS OF APPLICATION MOTIVES  
AND FUNCTIONS**

**ABSTRACT**

*In historical process, it is known that sporting activities had been applied for many reasons and realised different functions in terms of individual and society. In this study, it was aimed to assess application motives and functions of some sporting activities such as hunting, horse-riding, archery, wrestling, football and skiing which were very common in old Turkish culture. In addition to ritual based application motives, economic, military, social and pedagogic motives have also great importance in old Turkish sporting activities. Such activities whatever motives they have, have some functions such as to gain general movement formation, to improve physical, mental and social qualities and socialisation, to be healthy, to satisfy competition feelings and fun.*

**Key Words:** Old Turkish culture, sporting activities, motives, functions

## GİRİŞ

Beden Eğitimi ve Spor, günümüzde, insanın fiziki güç ve yeteneklerinin fikir ve nın eğitimine paralel biçimde geliştirilmesini hedef alan hareket formları olarak tanımlanmaktadır. Bedeni eğitmenin bir amaç olarak ele aldığı bu ideâl tanımın kapsamıyla tam bir paralellik arzemesi de, insan vücudunun belli amaçlar için çeşitli fiziksel aktivitelerle geliştirilmesi fikrinin, gerek genel insanlık, gerekse Türk tarihinin aydınlatılabilmiş devirlerinde hayat şartlarının doğal bir neticesi olarak gelişmiş olduğu bilinmektedir. Örneğin, hayatın idamesi için gerekli olan ve vücudun yoğun katılımını gerektiren avcılık, bilinçli olarak kondisyonel ve koordinatif yeteneklerin, hareket becerilerinin geliştirilmesi amacıyla yönelim olmamasına rağmen, insanı doğal bir sonuç olarak bu açılardan da biçimlendiriyordu. Böylece, avlanma esnasında farkında olmaksızın psiko-fizik performans kapasitesini arttıran insan, zamanla, çalıştırılmış, idmanlı bir vücudun gerek iş, gerekse av esnasında daha çabuk, daha risksiz ve daha verimli olarak hedefe ulaştığı tecrübesini kazanınca, av dışı zamanlarında mevcut fiziksel performansını korumak, hatta daha da yükseltmek için muhtelif formlarda, amaca uygun egzersizlerden oluşan aktiviteler üretmeye başlamıştır.<sup>1</sup> Benzer şekilde, savaş şartlarının belirli hareketlerin optimal düzeyde yerine getirilmesini gerekli kılmaması, tabiatın bahşettiği vücut ile yetinilmeyip, onun, savaş harici zamanlarda uygun egzersizlerle geliştirilmesi düşüncesini de beraberinde getirmiştir.

İnsan vücudunu fizyolojik açıdan yüksek bir verimliliğe ulaştıran bu tür faaliyetler, zamanla, toplumların hayat şart ve tarzları, dini inançları, üzerinde yaşadıkları toprakların coğrafi yapısı ve iklimi gibi çeşitli faktörler tarafından etkilenerek, spor türlerinin değişik yön ve ağırlıklarda biçimlenmesine sebep olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, M.Ö. 3. Binden itibaren Altay ve Tanrı dağları arasında belirmeye başlayan ve M.Ö. 1700 tarihinden itibaren Orta Asya'ya yavaş yavaş hakim olarak<sup>2</sup> "Atlı Bozkır Kültürü" adı altında çevreye yayılan erken dönem Türk kültürüne ait sportif faaliyetleri; ortaya çıkış sebepleri, uygulama biçimleri, toplumda yerine getirdiği fonksiyonlar ve zaman içinde bu fonksiyonlarda meydana gelen değişimleri dikkate alarak, tesbit etmektir.

Araştırmamıza konu olan zaman diliminde, modern dildeki anlamıyla, fiziksel aktivitelerin tümünü kapsayan bir "spor" kavramından söz edilemezse de, bu yazıda spor kavramı, spor bilimcilerinin son zamanlarda oldukça sık başvurdukları bir yöntem olarak, "ilgili devrin fiziksel faaliyetlerine ilişkin kültürel tezahürlerin tamamı"<sup>3</sup> anlamında kullanılmıştır.

- 1) Erwin Niedermann, "Warum Sportgeschichte? Gedanken zur Sportgeschichte als einer Motivengeschichte der menschlichen Bewegung im Hinblick auf Problem - und Sozialgeschichte", **Leibesübungen - Leibeserziehung** 26(1972), 3, s. 52.
- 2) Bahattin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi** (İkinci basım Ankara: TTK yay., 1984), s. 7.
- 3) Julius Bohus, **Sportgeschichte-Gesellschaft und Sport von Mykene bis Heute** (München; Wien; Zürich: BLV Verlagsgesellschaft, 1986), s. 8. Sporun genel kavram olarak kullanılması hakkında ayrıca bk. Peter Röthig, **Sportwissenschaftliches Lexikon** (Schorndorf: Hofmann, 1977), s. 184.

### Erken Devir Türk Kültür Çevresinde Sportif Aktiviteler

Türk kültürü, Kuzey Avrasya'nın geniş bozkırlarında doğmuş ve atlı göçebe kültürü ya da bozkır kültürü olarak adlandırılmıştır. Ural ve Altay dağları arasında uzanan step bölgesini merkez edinen büyük atlı göçebe kültür dairesi, buradan çevreye yayılmıştır.<sup>4</sup> Atı çekme ve taşıma aracı durumundan kurtararak binek hayvanı haline dönüştüren bu kültür, ok ve mızrak taşıyan atlı savaşçılarla M.Ö. 800'lerde çevre kültürlerin atlı araba savaşçılığı hakimiyetine tamamen son vermiştir.<sup>5</sup>

At yetiştiricisi, avcı ve çoban olarak, varlıklarının devamı için binicilikte ve okçulukta özel beceriler gösteren Orta Asya'nın göçebe hakları, "sadece tarihi olaylarda başgöstermekle kalmayıp, sportif faaliyetlerin ilk formlarını da oldukça erken geliştirmişlerdi."<sup>6</sup> Atlı boyların, özellikle, dörtlü giden at üzerinde hem öne hem arkaya ok atmak maharetiyle tanındıkları bilinmektedir.<sup>7</sup> Engebeli arazilerde, hareket halindeki at üzerinde ve ellerle ata tumnaksız geriye dönerek hedefe isabet kaydetme becerisinin oldukça yoğun bir ön çalışma ve binicilik yeteneği gerektirdiği açıktır. Wildt, Orta Asya göçebelerinin henüz Mıllattan çok önceki devirlerde, bilhassa binicilik ve okçulukta sistematik olarak fiziksel aktivitelerde bulunmuş olabileceklerini ifade etmektedir.<sup>8</sup> Hun çocuklarının erken yaşlarda koyunlar üzerinde binicilik alıştırılmalarında buldukları ve yay germeyi öğrendikten sonra, ok atışlarında isabeti geliştirmek amacıyla ava giderek çeşitli hayvanlar üzerinde atıcılık antrenmanları yaptıklarından bahseden Çin kaynaklarına dayanarak, Meyer de, oldukça erken yaşlarda başlayan bu tür antrenmanların gençlik ve olgunluk dönemlerinde planlı ve programlı olarak uygulandığı kanaatinde dir.<sup>9</sup>

Sistemli beden eğitimi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde en önemli ortamı, o halde, "av" sağlamış olmalıdır. Avcılığın, sürekli değişkenlik gösteren karakteri sebebiyle, binicilik ve okçuluk yeteneklerini gerek teknik gerekse taktik açıdan iyileştirdiği söylenebilir.

Değişik iklim ve arazi şartlarında ata hakim olabilmek, hareket halinde iken hareketli hedeflere isabet ettirebilme, avın hareketlerini önceden kestirebilme, avı istenilen ortama çekebilme, grupla uyumlu hareket edebilme ve bir grubu sevk ve idare etme gibi bir dizi fiziksel, zihinsel ve sosyal nitelikleri uygulayıcıya kazandıran av, böylece, taşıdığı ekonomik önem dışında, aynı zamanda askeri, idari, sosyal ve sportif becerileri de geliştirerek bir fonksiyonlar zinciri oluşturmuştur.

- 4) Mahmut arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı** (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. yay., 1984), s. 2.
- 5) F. Hancar, "Das Pferd in prehistorischer und früher historischer Zeit", **Wiener Beitrag zur Kulturgeschichte und Linguistik**, Wien, 11 (1956), s. 528.
- 6) Klemens C. Wildt, **Daten zur Sportgeschichte**. Teil 4: Asien, Afrika, Australien und Neu-Seeland bis 1900 (Schorndorf: Hofmann, 1980), s. 77.
- 7) Emel Esin, **Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Savaşlar** (Ankara: TTK yay., 1985), s. 2,3.
- 8) Wildt, a.g.e., s. 77.
- 9) Heinz Meyer, "Zur Kultursoziologie der Leibesübungen der früheren Reitervölker", In: **Geschichte der Leibesübungen**, Ed.: Horst Uberhorst, Bd. 2, Berlin; München; Frankfurt 1978, s. 52.

Çocukların, yetişkinleri taklit ederek oyun içinde gerçekleştirdikleri fiziksel aktivitelerin, doğal olarak, ileride, toplumun çağa uygun beklentilerine ve davranış kalıplarına cevap vereceği göz önüne alındığında, bu tür faaliyetlerin, onların sosyalleşme sürecine katkıda bulunan en önemli unsurlardan biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gerek Hsiung-nu'larm, gerekse Göktürklerin göğe, toprağa, hükümdar atalara ve ruhlara kurban verdikleri ayinlerinde müzik ve raks yanında yaygın olarak koşuların da düzenlenmesi<sup>10</sup>; erken dönem Türk kültürüne ait "ağaç kültü" ile ilgili bir adet olarak Hsiung-nu'nuların bir orman etrafında üç kez ve Göktürklerin cenaze merasimlerinde ölünün bulunduğu çadırın çevresinde yedi kez dönerek at koşturmaları<sup>11</sup>, binicilik faaliyetlerin bir kolu olan at yarışlarının küllere dayalı kökenine ve biniciliğin uygulanma alanlarındaki ekleniş genişliğine işaret etmektedir. At yarışlarının, XI. Yüzyıl verilerine göre, yarış yerine ip gerilerek ve ortaya ödülleri konularak yapılıyor olması<sup>12</sup> ise, költ kökenli bu tür faaliyetlerin tarihi süreç içinde rekabete dayalı, sportif anlam taşıyan yarışmalara dönüştüğünü göstermektedir.

Erken dönem Türk költür çevresinde, fiziksel becerilerde temayüz eden bireylerin sosyal statülerinin farklılığı dikkat çekmektedir. Okçulukta yüksek performans gösterenler, toplumda başarılarına taktıkları çift şahin kanadıyla tanınmakta<sup>13</sup> ve bir alplık teşkilatına üye olmaktadır.<sup>14</sup> Ok atmada, avcılıkta ve savaşta üstün başarı gösteren alplerin **pi-yung** denilen ve toplantı yeri olarak kullandıkları binaları vardı.<sup>15</sup> Toparlık bir havuz içinde ve bir kale şeklinde olan bu binada Proto-Türkler, sonbahar ve gök ayinleri esnasında kumandanın müzikle verildiği okçuluk yarışmaları yapıyorlardı: "Pi-jung'da yapılan yarışmalarda eyalet beyleri ve yüksek mertebeli alplar, mahir okçular arasından seçilirdi, çünkü, bu müsabakada, musikinin işaret ettiği saniyede hedefi vurabilmek, yalnız maharet değil, terbiye, doğruluk ve kut nişanesi sayılıyordu. En mahir okçu sayılan hükümdar, dört yöne ok atarak kötü ruhları koğan bir "kam" vazifesi de görmekteydi. Hedefi vuranlara kadeh ile, vuranıyanlara boynuz ile şarab sunulurdu".<sup>16</sup> Yarışma karakterli okçuluk gösterilerine sahne olan ve sportif başarıyı sosyal hayatta dikey yükselme kriteri olarak ele alan bir anlayışın sergilendiği bu binanın, bir spor kulübü niteliği taşımış olduğu söylenebilir:

10) Emel Esin, **Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)**. İstanbul 1979, s. 43-45; ayrıca bk. Özkan İzgi, "İsamiyetten Önce Orta Asya Türk Kültürü", **Milli Kültür**, 1; 2 (Şubat 1977); s. 49.

11) Esin, a.g.e. s. 82, 84.

12) Besim Atalay, **Divanü Lugati't-Türk Tercümesi** (Ankara: TDK yay. 521) I. s. 366; II, s. 226; Divanda bahsedilen diğer sportif faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Reşat Genç, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. III**, (Ankara: MFAD yay., 1977), s. 234 vd..

13) Esin, **İç Asva'daki Erken Safhalar, a.g.e.**, s. 3.

14) Emel Esin, "Türklerin İç Asyadan Getirdiği Üniversalist Devlet Mefhumu ve Bunun "Ordu" (Hükümdar Şehri) Mimarisindeki Tezahürleri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**. Eds. : O. Okyar, H. İnalçık, (Birinci uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, Ankara 11-13 Temmuz 1977), (Ankara 1980), s. 9.

15) Gös. yer.

16) Esin. **Türk Kosmolojisi, a.g.e.**, s. 57.

Eski Çin kaynaklarında sadece bir kez zikredilmiş olmasına rağmen, Çinliler ile Tıtkıylar (Göktürkler) arasında organize edilen uluslararası bir okçuluk karşılaşması<sup>17</sup>, Türklerin erken devirlerde yalın sportif amaçlarla okçuluk yaptıkları, yarışmalar düzenledikleri ve bu faaliyetlerin, eğlendirici, barış dönemlerinde toplumları birbirine yaklaştıran bir fonksiyon üstlenmiş olduğu yolunda önemli ipuçları vermektedir. Zira bunlar, günümüzde sporun yerine getirmesi beklenen ideal fonksiyonlardan bazılarına karşılık vermektedir.

Hun kadın ve kızlarının ata binmeleri ve binicilik oyunlarına katılmaları<sup>18</sup>, Göktürkler devrine (550-745) Hakan eşi "Hatun"ların maiyetinde ok atmakta mahir, atlı kadın birliklerinin mevcudiyeti<sup>19</sup>, kadınların sosyal hayata katılımlarında sportif aktivitelerin oynadığı belirleyici role işaret etmektedir. Kadınların spora katılımlarının yoğun olduğu ve erkek bireylerle yarışabilecek performans düzeyine ulaştıkları anlaşılmaktadır. Dede Korkut kitabında bazı Türk çevrelerinde erkeklerin evlenecekleri kızları güreşte, at yarışında ve okçulukta yenmeleri gerektiği anlatılmaktadır.<sup>20</sup> Sporun, eş belirleme veya eş olacak adayın sportif aktivitelerde yeteneklerini test etme gibi ilginç bir fonksiyon üstlendiği bu geleneğin devamını, özellikle günümüz Kazak ve Kırgızlarının evlenme törenlerinde gelin ve kızların iştirakiyle uygulanan pek çok atlı oyunun varlığı ile görebilmekteyiz.<sup>21</sup>

Arkeolojik buluntular, alpların, binicilik, okçuluk ve avcılık aktiviteleri yanında, birbirleriyle güreş yaptıklarını belgelemektedir. Çin'in batı sınırında, Ordos bölgesinde bulunan M.Ö. 7. Yüzyıla ait bir tunç kemer tokası<sup>22</sup>, iki alpin belirli kurallar içinde yaptıkları güreşi göstermektedir.<sup>23</sup> Grjaznov, bu tür sahnelerin modern Türk halklarının kahramanlık destanlarında sık sık tasvir edildiğine işaret etmektedir.<sup>24</sup>

Türklerin geleneksel sporlarından olan güreşin, çok erken devirlerde kurallara bağlanarak hakem gözetiminde yapılmış ve yenme-yenilme durumlarının açıkça tanımlanmış olduğu yönündeki malumatlar<sup>25</sup>, karmaşık bir mücadeleden medeni bir sportif karşılaşmaya geçişin; uygulananından alınan zevk dışında herhangi bir dış amaç taşımaksızın da güreş tutma gibi ideal bir anlayışa yaklaşmanın erken izlerini yansıtmaktadır.

17) Wolfram Eberhard, "Sport bei den Völkern Zentralasiens, nach chinesischen Quellen", **China und seine westlichen Nachbarn**. (Darmstadt): Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978), s. 137

18) Meyer, **a.g.m.**, s. 52.

19) Esin, **İç Asya'daki Erken Safhalar, a.g.e.**, s. 7.

20) Aslan Ergüç, "Dede Korkut Kitabına Göre Türklerde Silahın Yeri ve Önemi", **Türk Kültürü**, 5, 58 (Ağustos 1967), s. 760; Esm, **İç Asya'daki Erken Safhalar, a.g.e.**, s.7.

21) Bu tür sportif oyunlar hakkında tafsilat için bk. Keneş Cusupov, **Kırgızdar** (Bişkek: Kırgızistan Basması, 1993), ss. 530-585.

22) Ordos sanatının Hsiung-nu'lara aidiyeti hakkında bk. Rene Grousset, **Bozkır imparatorluğu**. Çev.: M. Reşat Üzmen (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), ss. 38-44; Doğan Kuban, **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), s. 55.

23) Karl Jettmar, **Die Frühen Steppenvölker-Der eurasiatische Tierstil, Entstehung und sozialer Hintergrund** (Baden Baden: Holle Verlag, 1964), s. 237; Ayrıca bk. E. Esin, "Üniversalist Devlet", **a.g.m.**, resim 2.

24) M.P.Gryaznov, "Drevnesie pamyatniki geroiceskogo eposa narodov Yuynov Sibiri", **Arxeologiceskie Sbornik**, 3 (1961) den naklen Jettmar, **a.g.e.**, s. 237.

25) Wildt, **a.g.e.**, s. 77.

Erken devir Türk kültür çevresinde güreşin oldukça değişik sebeplerle uygulandığı anlaşılmaktadır. Atlı göçebelerin Milli bayramlarında<sup>26</sup> ve yeni yıl kutlamalarında<sup>27</sup> eğlence aracı olarak yer bulan güreş, Hunlar tarafından, matem törenlerinde halkın tasanını dağıtmak amacıyla da düzenlenmekteydi.<sup>28</sup> Bu tür bir organizasyonun varlığı, güreşin, toplumun zihinsel ve ruhsal bakımdan yeniden yaşanılan hayata döndürülmesinde psikolojik bir fonksiyon üstlendiğini göstermektedir.

Matem törenlerinde sportif faaliyetler düzenleme geleneğinin yaygınlığını eski Türk destanlarından da anlamaktayız. Manas destanında, Kırgız hanı Köketay'ın matem töreninde yapılacak spor yarışmalarına ırk, din ve dil ayırımı yapılmaksızın bütün civar iller hükümdar, han ve beylerinin, yarış atlan ve güreşçileri başta olmak üzere halklarıyla birlikte davet edildikleri anlatılmaktadır.<sup>29</sup>

Manas destanında bahsedilen sportif faaliyetler programındaki at yarışlarının kurallara uygun şekilde yerine getirilebilmesi için süngülü hakemlerin kontrolünde yapılması, yarış atlarının ve güreşçilerin niteliklerinin bir cazgir tarafından coşkulu ve şiirsel ifadelerle seyircilere anlatılması ve güreşçilerin özel dokunmuş bir tür "kısbet" giymeleri<sup>30</sup> gibi çeşitli özellikler, erken devir Türk spor anlayışı ile ilgili önemli veriler sunarken, ayrıca günümüzde, özellikle yağlı güreşte devam ettirilen bir geleneğin kökenine de (yağ unsuru hariç) işaret etmektedir.

Türk Kültürünün erken dönemlerine ait sportif faaliyetler içinde, futbol benzeri bir "ayak topu" oyununun varlığına da şahit olunmaktadır. Milattan önceki 2. binyıldan itibaren gittikçe artan bir oranda İç Asya toplumlarının hayatına nüfuz eden, Çinlilerin "Ts'uh Küh" adını verdikleri ve "ayakla itmek, vurmak" anlamına gelen oyunun ustaları olarak, değişik dönemlere ait Çin kaynakları sürekli "Kuzeyli Barbarlar'ı, yani Hsiung-nı ya da Hunlan göstermektedir.<sup>31</sup>

Umminger<sup>32</sup>, Olimpiyat Oyunlarının matem törenleri kaynaklı, matem törenlerinde sportif aktivitelerde bulunan geleğinin de orta Asya kökenli olduğunu, dolayısıyla da, futbol oyununun steplerden gelmiş olabileceği tezinin yabana atılamayacağını ileri sürmektedir.

Bu ifadelerin spekülatif yorumlarıyla, oyunu herhangi bir kültürün ürünü olarak yansıtmamızın, en azından mevcut bilgilerle doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Burada önemli olan, futbol benzeri bu ayaktopu oyununun erken dönem Türk kültür çevrelerinde biliniyor, hatta "iyi oynanıyor" olmasıdır.

26) a.g.e. , s.78.

27) Karl Diem, *Weltgeschichte des Sports und der Leibesübung* (Stuttgart: Cotta Verlag, 1969), s. 13.

28) Cemal Alpman, *Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), s.34.

29) Abdülkadir İnan, *Manas Destanı* (İstanbul: 1972), ss. 72-80.

30) a.g.e., ss. 88-98.

31) Wolfram eberhard, *Lokalkulturen im alten China - I. Teil: Die Lokalkulturen des Nordens und Westens* (Leiden: E.J. Brill, 1942), s. 47; Walter Umminger, "Fussball in drei Jahrtausenden", *Fussball-Weltgeschichte*. Ed. : Fritz - Walter - Fonds e.V. (München: Copress - Verlag, o. J), s. 22.

32) Umminger, a.g.e., s. 22

Chou-Sülâlesi<sup>33</sup> devrinde (M.Ö. 1050-249) halk arasında iyice yaygınlaşan ve kurallara bağlanan oyunda kullanılan oyun aracı, içi tüyler ve hayvan kıllarıyla doldurularak dikilmiş sekiz adet deri parçasından oluşmaktaydı.<sup>34</sup> Oyun, Han Sülâlesi Devri (M.Ö. 206-M.S.220)ne ait rölyeflerde sık sık tasvir edilmektedir.<sup>35</sup> Umminger'in yayımladığı rölyefte, bir oyuncunun insan başından biraz daha büyük bir topa vuruş yaptığı görülmektedir.<sup>36</sup> Oyunun oynandığı mekan hakkında herhangi bir yoruma imkan tanımayan rölyefte, oyuncunun topa vuruş anında gösterdiği vücut kompozisyonu, günümüzde bir futbolcunun özellikle serbest vuruş esnasında gösterdiği hareket formuyla büyük benzerlik içindedir.

Sung-Sülâlesi devrine (M.S. 906-960) ait kayıtlarda, futbol sahalarından da bahsedilmektedir. Bir imparatorun tahta çıkış töreni için üzerine binalar dikilen bir futbol sahasının, Türk boylarından birine mensup olduğu söylenen bir imparator tarafından tekrar oyun alanına dönüştürüldüğünü ve genel bir kural olup olmadığı bilinmemekle beraber bu dönemde oyunun altışar kişilik iki takımla, genellikle de saray memurları ve askerler tarafından oynandığını, sinolog Eberhard'ın çalışmalarından anlamaktayız.<sup>37</sup> Çin kaynakları ayrıca, bahsedilen ayak topu oyununu Türklerde kızların da oynadığı yolunda bilgiler vermektedir.<sup>38</sup>

Futbol oyununun, Türkler'in ve Moğolların değişik amaçlarla düzenledikleri şölen ve törenlerinde oldukça sık yer aldığı ve özellikle, Orta Asya geleneklerinden olan "Çing-ming" ve "soğuk yemek" bayramları ile yakm ilişkide olduğu anlaşılmaktadır.<sup>39</sup> Çing-ming'in bir ilkbahar Ekinoksu (gün-gece eşitliği) bayramı olduğu göz önüne alındığında, oyunun astrolojik tasavvurlarla bağlantılı olduğu söylenebilir. Oyunun, dinsel motiflere dayalı olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamakta, ancak Eberhard, futbol oyununda topun güneşi sembolize etmiş olabileceğinin düşünülebileceğini ileri sürmektedir.<sup>40</sup>

Değişik sülâlelere ait Çin kaynaklarının, futbol oyunundan esinlenilerek satranca benzer bir oyunun ortaya çıkarıldığını kaydetmeleri ve satranç hakkında yazılmış bir eserin, oyunu, "barbarların futbol oyununun taklidi" olarak nitelendirmesi<sup>41</sup> göz önüne alındığında, futbol benzeri bu ayaktopu oyununun kökeninde, savaş taktikleri ile ilgili çeşitli alıştırmalarının uygulandığı askeri tatbikatların yattığı ve zamanla askeri alandaki fonksiyonunu kaybederek "oyunlaştığı", söylenebilir.

33) "ChoiTlann etnik kimliği ve Proto-Türk boylarla ilgisi hakkında bk. Eberhard, **Çin Tarihi**, a.g.e. , s. 33; Esin, "Üniversalist Devlet", **a.g.m.**, s. 9; Esin, **Türk Kosmolojisi**, a.g.e., s.55-56.

34) Umminger, **a.g.e.**, s. 23.

35) Umminger, **a.g.e.**, s. 22; Eberhard, "Sport bei den Völkern Zentralasiens", **a.g.e.**, s. 130.

36) Umminger, **a.g.e.**, s. 22.

37) Eberhard, "Sport, bei den Völkern Zentralasiens", **a.g.m.**, s. 131.

38) Gös.yer,

39) Diem, **a.g.e.** , s. 13; Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor", **Ülkü**, 14 (Mayıs 1940), s. 210.

40) Eberhard, "Sport bei den Völkern Zentralasiens", **a.g.m.**, s. 131.

41) Eberhard, **Lokalkulturen im alten China**, **a.g.e.** , s. 47; Eberhard, "Sport bei den Völkern Zentralasiens", **a.g.m.**, s. 129.

Erken devir Türk toplum hayatında önemli bir yer tuttuğu anlaşılan ve günümüzdeki futbolun arkaik formu olarak düşünülebilecek olan oyunun, Divanü Lugati't-Türk'de geçen "tepük" oyunu ile aynılığı ise, yaygın kanaatlerin aksine, bizce tartışmalıdır ve ayrı bir araştırma konusudur.

Spor tarihi araştırmalarının, kayağın çıkış bölgesi olarak Altay Dağlarını göstermeleri<sup>42</sup>, bazı spor türlerinin erken formlarının İç Asya avcı-göçebeleri tarafından uygulandığı tezini güçlendirmektedir. Kayak konusunda Çin kaynaklarının verdiği en eski bilgiler genellikle Orta Sibirya, Altay-Sayan dağları ve daha kuzeyde yaşayan kavimlerle ilgili olup, büyük ölçüde Türk, Moğol ve Tunguz hakları üzerinde yoğunlaşmaktadır.<sup>43</sup> Tang-Sülalesi devrine (M.S. 618-917) ait kayıtlar, Orta Asya - Sibirya sınırını oluşturan dağlarda yaşayan ve "Ağaç Atlı Türkler" (Muma Tukyü) denilen bir Kırgız boyundan oldukça sık bahsetmektedir.<sup>44</sup> Benzer biçimde, Orta Sibirya'nın Çöktürk kabileleri de sığır kemiklerinden yapılmış buz kayaklarıyla koştuklarından "Sığır Ayaklı Türkler" olarak adlandırılmışlardır.<sup>45</sup> Burada söz konusu edilen kayma aracının, tahtadan değil, sığır kemiklerinden yapılmış ve karda değil, buzda kaymak için düşünülmüş olması, günümüzde patenin yerine getirdiği fonksiyona sahip bir kayak türü tekniğinin henüz Göktürkler devrinde geliştirilmiş olduğunu göstermektedir.

Türk boylarından Basmillar'ın avcılıkta kullandıkları kayakları, miladi 976-984 yıllarında ait Çin kaynaklarında tasvir edilmektedir. Buna göre, Basmillar'm, "Ağaç At" denilen, ön tarafı yukarıya kıvrık, altları, tüylerinin yönü arkaya dönük olmak üzere at postu ile döşeli kayakları vardı ve düzlüklerde ileriye doğru hareketi hızlandırmak için ellerindeki uzun sopalarla kara vuruyorlardı.<sup>46</sup> Mehl, bu tanımlamaya göre kayağın günümüz tekniğine uygun tarzda yapılmış olduğuna ve düzlüklerde kullanılan sopasıyla da, Alp disiplini kayak tekniğinin 20. yüzyıl başlarındaki ilk formuna benzediğine işaret etmektedir.<sup>47</sup> Kayağın yokuşlarda geriye kaymaması, inişlerde de kaymayı kolaylaştırması için bugün kayakçılıkta fok derilerinin üstlendiği fonksiyonu yerine getirmek için asırlarca önce kılları geriye yatık at derilerini kullanmaları, Türkler'in eriştiği yüksek kültür merhalelerine tanıklık etmektedir.<sup>48</sup>

42) Franz Benk, "Die Geschichte des Skilaufs und seine wirtschaftliche Bedeutung" (Diss., Leopold-Franzen-Universität Innsbruck, Isny im Allgäu: 1954), s. 11; Erwin Mehl, **Grundriss der Weltgeschichte des Schifahrens** (Schorndorf: Verlag Karl Hofmann, 1964), s. 23; Wiidt, **a.g.e.**, s. 78.

43) Eberhard, "Sport bei den Völkern Zentralasiens", **a.g.m.**, s. 139.

44) Ingeborg Kinzler, "Die Leibesübungen der zentralasiatischen Völker" (Diss., Universität Graz, 1947), s. 21; Carl J. Luther, "Von Holzpfeden, Pferdefüßlern und Schneeschlangen", **Olympisches Feuer** 12, 1 (1962), s. 7; Mehl, **a.g.e.**, s. 62.

45) Zeki Velidi Togan, "Eski Türklerde Kayakçılık", **Askeri Mecmua** 57, 115 (1939), s. 1166.

46) Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor", **a.g.m.**, s. 211; Fazla bilgi için bk. "Holzpfede-Kirgisen: Ostasiatische Skilaeufer im ersten Jahrtausend", **Olympische Rundschau**, 4 (1939), s. 14-15.

47) Mehl, **a.g.e.**, s. 63.

48) Alpman, **a.g.e.**, s. 35.



Erken devir kayak ve kızaklarının, spor amaçlı aletler değil, iklim şartlarının insanları avcılıkta, taşımacılıkta ve uzun mesafeleri katetmekte kullanmak zorunda bıraktığı araçlar olarak görülmesi gerekir. Togan, çalışmasında<sup>49</sup>, gerek buzda, gerekse kar üzerinde kayakçılığın Sayan dağlarında yaşayan Tuba Türkleri'nde sportif amaçla da yapıldığını belirtmektedir. Amaç, hayatın idamesi için avlanmak dahi olsa, kayak ve benzeri araçlarla yapılan faaliyetlerin, avın uzun mesafelerde kovalanmasıyla dayanıklılığı, değişik doğal engellerin asılmasıyla çabukluk, çeviklik, denge ve koordinasyon gibi temel motorik özellikleri ve hareket becerilerini geliştirdiği düşünülürse, insan vücudunun gelişimi açısından ulaşılan nokta, günümüzde sportif amaçla yapılan kayaktan beklenenle aynıdır.

### Sonuç

Yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntulardan elde edilen bilgiler, erken devir Türk Kültür çevresindeki sportif aktivitelerin, çeşitlilik, değişik uygulama alanları ve yerine getirdiği fonksiyonlar bakımından oldukça zengin olduğunu göstermektedir. Biniciliğe ve atıcılığa yönelik yeteneklerin geliştirildiği avcılık, taşıdığı ekonomik önem dışında, askeri, idari, sosyal ve sportif fonksiyonlarıyla ön plana çıkmaktadır. Yoğun ve sistemli bir antrenman süreci gerektirdiği açık olan at üzerinde geriye dönerek ok atma ve isabet kaydetme ayrıcalıklarıyla temayüz eden ve bu yetenekleriyle asırlar süren bir askeri üstünlüğü yakalayan atlı boylar, okçuluk becerilerini ayrıca uluslararası yarışmalarda sergileyerek ve yüksek mertebelere ulaşma kriteri yaparak bu sporun sosyal alanlardaki kullanımının erken izlerini yansıtmışlardır. Ayinlerin, şöenlerin ve matem törenlerinin vazgeçilmez unsuru olarak göze çarpan sportif faaliyetler, tarihi süreç içinde uygulanış sebeplerini ve fonksiyonlarını değiştirmiş olsalar da, yeni uygulama alanları ve toplumsal fonksiyonları ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. Başlangıçta, askeri amaç dışında, költ kökenli uygulamalarına şahit olunan at koşularının, henüz onbirinci yüzyılda varış yerinin ipe belirlendiği, rekabete dayalı, ödüllü yarışmalara dönüştüğü görülmektedir.

Cinsiyet bazında değerlendiriliğinde, sportif faaliyetlere katılımın erkek bireylerle sınırlı olmadığı, kadın ve kızların da binicilik oyunlarında, okçulukta, güreşte ve futbol benzeri bir ayaktopu oyununda yüksek performans gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Bulgular, Türk topluluklarının geleneksel sporlarından güreşin erken devirlerde kurallı ve hakemli uygulanışına işaret etmektedir. Uygulama nedenleri olarak milli bayramlar, yeni yıl, kutlamaları ve matem törenleri ilk planda gözükmektedir. Özellikle, Hunlarnn, matem törenlerinde halkın tasasını dağıtmak amacıyla güreşler düzenleyerek, bu spora psikoterapik bir fonksiyon yüklemeleri ilginçtir.

Erken dönem Türk, Moğol ve Çin Kültür çevrelerinde yaygın olarak oynanan futbol benzeri bir ayaktopu oyununun ustaları olarak, Çin kaynakları, kuzeylerdeki Proto-Türk boyları zikretmektedirler. Türk ve Moğol şöenlerinde sıkça oynanan, dini motiflere dayalı uygulamalarına rastlanılmayan, daha ziyade astrolojik tasavvurlarla ilgili olabileceği düşünülen oyunun, köken itibarı ile savaş taktiklerinin geliştirilmesine yönelik askeri oyunlara dayandığı söylenebilir.

49) Togan, a.g.e., s. 1167-1168.

Cumhuriyet dönemi Türk spor tarihi çalışmalarının hemen hemen tamamında, futbol oyununun Türklerde mevcudiyetinin delili olarak gösterilen ve Divanü Lıgati't Türk'te geçen "Teptik" oyununun, ayakla oynanan bir top oyunu olmakla beraber, milattan önceki devlerde oynandığı tarihi olarak belgelenebilen, gerek oyun aracı topun terkibi ve biçimi, gerekse oyun prensibi bakımından günümüz futbol oyununa benzeyen ayaktopu oyunuyla aynılığı, bize göre tartışmalıdır.

Kayağın veya benzeri kış spor araç-gereçlerinin dini motiflere dayalı bir uygulamasına rastlanmamaktadır. Bunların öncelikle, ağır kış şartlarında hayatın devamı, geçimin temini için avcılıkta kullanılan, bir başka deyişle, ekonomik fonksiyonları olan araç-gereçler olarak görülmesi gerekir. Ancak, buz veya değişik özelliklerdeki kar örtüsü üzerinde avın yeterli hız ve dayanıklılıkta takibinin yüksek bir performans gerektireceği göz önüne alındığında, kayma eyleminin çocuk ve genç yaşlarda öğrenilerek antrenmanlarla geliştirildiği, özellikle çocukların kaymayı eğlenceli bir oyun olarak benimsedikleri düşünülebilir.

Bazı Türk boylarının tarih sahnesine, kış şartlarında kullandıkları kaymayla ilgili araç-gereçlerle özdeşleşmiş olarak çıkmaları, yani, diğer kültür çevrelerinin bu toplumların tanımlamalarını "ağaç atlı Türkler" "sığır ayaklı Türkler" gibi kayma eylemiyle ilgili maddi kültür unsurlarını ön plana çıkararak yapmaları, erken dönem Türk toplumlarında kayak kültürünün zenginliğine tanıklık etmektedir.

#### KAYNAKLAR

- Alpman, C, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi. İstanbul 1972.
- Arslan, M. , Step İmparatorluklarında Sosyal ve siyasi Yapı. İ.C. Edebiyat Fakültesi yay. , nr. 3224, İstanbul 1984.
- Atalay, B. , Divanü Lıgati't Türk Tercümesi. C.I. , TDK yay. , nr. 521, Ankara 1985.
- Benk, F. , Die Geschichte des Skilaufs und seine Wirtschaftliche Bedeutung, iss. , Leopold - Franzen - Universitaet Innsbruck, Isny im Allgaeu 1954.
- Bonus, J. Sporgeschichte: Gesellschaft und Sport von Mykene bis heute. BLW-Veiagsgesellschaft, München - Wien - Zürich 1986.
- Cusupov, K. Kırgızdar. Kırgızistan Basması, Bişkek 1993.
- Diem, K. , Weltgeschichte des Sports und der Leibesübung. Cotta-Verlag, Stuttgart 1960
- Eberhard, W., "Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor", Ülkü, 14, Mayıs 1940, s. 209-215.
- ....., Lokalkulturen im alten China - I. Teil: Die Lokalkulturen des Nordens und Westens. Leiden 1942.
- ....., "Sport bei den Völkern Zentralasiens, nach chinesischen Quellen", In: China und seine westlichen Nachbarn, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstedt 1978, s. 128-143.

- ..... , Çin Tarihi. 2. Baskı, TTK yay., Ankara 1987
- Ergüç, A., "Dede Korkut Kitabına Göre Türklerde Silahın Yeri ve önemi", TKAE, C. 5, S. 58, Ağustos 1967, s. 752-763.
- Esin, E. , "Türklerin İç Asyadan Getirdiği Üniversalist Devlet Mefhumu ve Bunun "Ordu" (Hükümdar Şehri) Mimarisindeki Tezahürleri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Eds.: O. Okyar, H. İnalçık, (Bilinci uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, Ankara 11-13 Temmuz 1977), Ankara 1985.
- Genç, R. , "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. III, MFA yay., Ankara 1977.
- Grousset, R. , Bozkır İmparatorluğu. Çev.: M. Reşat Üzmen, İstanbul 1980.
- Gryaznov, M.P. , "Drevneysie pamyatniki geroiceskogo eposa narodov Yuynov Sibiri", Arxeologiceskie Sbornik, 3, 1961.
- Hançer, F. , "Das Pferd in prehistorischer und früher historischer Zeit", Wiener Beitr. zur Kulturgeschichte und Linguistik, Wien, 11, 1956.
- "Holzperde-Kirgisen: Ostasiatische Skilaeufer im ersten Jahrtausend", Olympische Rundschau, 4 (1939), s. 14-15.
- İnan, A., Manas Destanı. 1. Baskı, İstanbul 1972.
- İzgi, Ö. , "İslamiyetten Önce Orta Asya Türk Kültürü", Milli Kültür, 1, 2 (1977), s. 43-50.
- Jettmar, K. , Die Leibesübungen der zentralasiatischen Völker. Diss. , Universitaet Graz, Graz 1947.
- Kuban, D., Batıya Göçün Sanatsal Çevreleri. Cem Yayınevi, İstanbul 1993.
- Luther, C.J. , "Von Holzperden, Pferdefüßlern und Schneeschlangen", Olympisches Feuer 12, 1 (1962), s. 7-10.
- Mehl, E., Grundriss der Weltgeschichte des Schifahrens. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf bei Stuttgart 1964.
- Meyer, H. , "Zur Kultursoziologie der Leibesübungen der früheren Reitervölker", In: "Geschichte", Leibesübungen-Leibeserziehung 26 (1972), 3, s. 50-55.
- Ögel, B. , İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi. 2. Baskı, TTK yay., Ankara 1984.
- Röthig, P. , Sportwissenschaftliches Lexikon. Hofmann, Schorndorf 1977.
- Togan, Z.V. , "Eski Türklerde Kayakçılık", Askeri Mecmua 57, S. 115, 1939, s. 1165-1172.
- Umminger, W. , "Fussball in Drei Jahrtausenden" , In: Fussballweltgeschichte. Hrsg. von Fritz-Walter-Fonds e.v. , Copress - Verlag, München (t. y), s. 22-29.
- Wildt, K.K. , Daten zur Sportgeschichte. Teil 4: Asien, Afrika, Australien und Neuseeland bis 1900. Schorndorf: Hofmann 1980.